

О.О. Яшан

УКРАЇНСЬКІ ОСТАРБАЙТЕРИ: ЖИТТЯ В НЕВОЛІ

У статті проаналізовано соціально-правовий статус українських остарбайтерів у нацистській Німеччині. Автор доходить висновку, що остарбайтери з України перебували в безправному соціальному і правовому становищі, оскільки політика нацистів мала чітку расово-ідеологічну спрямованість.

Ключові слова: нацистська Німеччина, українські остарбайтери, Друга світова війна.

В історії людства ми не знайдемо прикладу, подібного до терористичного режиму нацизму. Окрім планів світового панування, його верхівка розробила і послідовно й організовано втілювала в життя стратегію знищення, поневолення та експлуатації народів. Винищення й асиміляція поневолених народів у загарбницьких планах рейху органічно перепліталися із завданнями тотальної економічної експлуатації. Гоекономічні концепції нацистів базувалися на тезі про забезпечення «обраним арійським народам» процвітання за рахунок народів «неповноцінних» і переможених. Тому до актуальних проблем дослідження історії належать питання, пов'язані з використанням рабської праці мільйонів цивільних громадян України під час Другої світової війни, оскільки, порівняно з іншими захопленими радянськими територіями, з українських земель було вивезено найбільше трудових ресурсів для економіки Третього рейху.

Радянська історіографія в повоєнну добу, як правило, замовчувала проблему використання примусової праці, вважаючи остарбайтерів за таких, що перейшли на бік противника. Це було пов'язане з офіційною політикою СРСР, який у цей період відмовився розглядати на міжнародному рівні питання остарбайтерів. 1953 р. з числа жертв нацизму було вилучено примусових робітників, а їх працю почали кваліфікувати не як брутальне беззаконня, а як «зумовлений війною трудовий захід».

Із другої половини 50-х років з'являються роботи, у яких автори починають висвітлювати питання примусової праці східних робітників [1]. Але для всіх праць радянських часів характерним є те, що ці проблеми висвітлювалися досить поверхнево і тенденційно.

На сучасному етапі у вітчизняній науці триває процес накопичення емпіричної інформації та пошуку нових підходів та методів дослідження, які б дозволили об'єктивно й усебічно показати явище примусової праці мільйонів наших співвітчизників у роки Другої світової війни. Окремі аспекти окресленої проблеми знаходили висвітлення в публікаціях таких дослідни-

ків, як С. Гальчак [2], Я. Довгополий [3], М. Коваль [4], Т. Лапан [5], Т. Пастушенко [6], С. Сторожук [7], В. Шайкан [8].

Примусова праця іноземних робітників у націонал-соціалістичній Німеччині в роки Другої світової війни сягнула грандіозних масштабів та увійшла до історії як нечуваний приклад масового використання рабської праці чужинців для економіки однієї держави. За різними оцінками, на території Третього рейху працювало від 9 до 13,5 млн робітників із різних країн Європи: військовополонених, цивільних робітників та в'язнів концтаборів. Метою цієї статті є визначення соціально-правового статусу українських остарбайтерів на території нацистської Німеччини під час Другої світової війни.

До початку війни проти Радянського Союзу нацистське керівництво не планувало використовувати в промисловості своєї країни робочу силу з окупованих територій СРСР (зокрема, й з України). Навпаки, розроблялися схеми масового винищення мільйонів місцевих мешканців (генеральний план «Ост») та німецької колонізації захоплених радянських земель. Зрив «блискавичної війни» восени 1941 р., необхідність проводити позиційні бойові дії та мобілізувати дедалі більше німецьких селян і робітників до армії змусили Гітлера частково змінити плани й піти на використання трудових ресурсів з окупованих східних територій в економічних інтересах Третього Рейху.

Перші українці опинилися на німецькій примусовій роботі ще влітку 1939-го. Це були мешканці окупованого угорськими військами Закарпаття, яких вивозили на роботу до Австрії. Наступними на початку вересня 1939-го потрапили до Рейху галичани – військовослужбовці польської армії, які виявилися в полоні та з часом були переведені до розряду цивільних робітників. Перші цивільні робітники з окупованої Вермахтом України стали добровільно виїжджати до Німеччини ще влітку 1941-го з дистрикту «Галичина».

Генеральний уповноважений із чотирирічного плану Г. Герінг так визначив місце робітників зі Сходу в промисловості Рейху: «Кваліфіковані робітники-німці повинні займатися виробництвом озброєння; гребти лопатою й довбати каміння – не їхнє завдання, для цього є росіяни» (під терміном «росіяни» малися на увазі «радянські», таким чином, під цю термінологію підпадали також і українці) [9, с. 50–52]. Так у Німеччині з'являється нова категорія робітників – остарбайтери. Директива від 7 листопада 1941 р. «Про використання російської робочої сили» в загальних рисах визначила правовий статус цивільних робітників з окупованих територій Радянського Союзу, який мало чим відрізнявся від статусу полонених червоноармійців. У директиві Г. Герінг писав: «Росіяни довели свою працездатність під час будівництва гігантської промисловості. Сьогодні ця працездатність повинна послужити Рейху. Кількість робочої сили з Росії залежить від наших потреб. Робітників з інших країн, які мало виробляють, а багато їдять, треба виселяти з імперії, замінюючи їх росіянами» [7, с. 4].

6 березня 1942 р. А. Розенберг затвердив контрольну цифру вербування остарбайтерів для України – 527 тис. осіб [10, с. 230]. 21 березня 1942 р.

задля централізованого управління і використання трудових ресурсів рейху, включаючи чужоземців та військовополонених, було призначено обергруппенфюрера Ф. Заукеля. Уже на початку грудня 1942 р. він рапортував, що його відомством було рекрутовано близько 3 мільйонів чужоземців, із них 1.480.000 остарбайтерів [3, с. 101]. У цей час Україна стала найбільшим постачальником робочої сили до Німеччини.

Перші заклики до української молоді їхати на роботу до Німеччини пролунали вже влітку 1941 року. Спочатку намагалися загітувати охочих добровільно виїхати до Німеччини. На всі лади розписувалося «райське життя» іноземних робітників у Німеччині: «Українці! Німеччина дає вам змогу отримати корисну й добре оплачувану роботу...» [7, с. 5]. Ця інформація була доведена до відома жителів кожного населеного пункту [11, арк. 1]. Згодом заклики стають ще більш патетичними: лунають обіцянки гідного харчування, безкоштовного помешкання, достойного заробітку, частину якого можливо заощаджувати, а після війни на ці заощадження купити на батьківщині землю, можливість побачити світ [12, арк. 42; 13]. Слід визнати, що застосовані нацистами заходи (пропагандистська кампанія, соціальний тиск) мали певні результати.

Добровільному виїзду українців на роботу до Німеччини сприяло декілька чинників. По-перше, заохочуючи населення на виїзд до Німеччини, «нова» влада обіцяла здійснювати виплати допомоги (грошима або продуктами) тим членам сімей остарбайтерів, які залишилися на території України і кошти для яких утримувались із заробітної платні українських громадян у Німеччині [14, арк. 75, 94, 112, 144]. Такі виплати давали б змогу українському населенню якимось виживати в умовах військової розрухи, коли більшість підприємств і господарств або не працювали, або взагалі були знищені.

По-друге, важке життя і труднощі з працевлаштуванням удома на початку окупації добровільно штовхало юнаків та дівчат вирушати на заробітки до Німеччини. За 1942 р. із Проскурова, Первомайська, Умані виїхало від 80 до 90 відсотків молоді [15, арк. 82]. Наприклад, в анкеті перепису безробітних с. Теремці Київської області старостою було виявлено 13 осіб, бажаючих їхати до Німеччини [16, арк. 8]. Робітник заводу ім. Жовтневої Революції Стрижаченко Г.С., який добровільно виїхав до Німеччини, про своє вербування на роботу в Німеччині розповідає так: «Явившись на биржу труда на регистрацию, ... я был направлен к начальнику биржи, ... который мне заявил: «Выезжайте добровольно на работу в Германию, русские там работают на таких же условиях, как и немецкие рабочие. Вы как специалист будете получать в месяц 400–500 марок, жизнь в Германии хорошая, всего много и дешево. В Германии платят инженерам только на 50 марок больше от высококвалифицированных рабочих. Жить будете, где захотите. Через 6 мес. Вы за государственный счет сможете приехать обратно за своей семьей».

Поддавшись этой агитации я выехал добровольно в Германию...» [17, арк. 4].

За даними Генерального комісара Києва, на кінець березня 1944 р. зі 450 тис. осіб, яких було вивезено з генеральної області «Київ» до Німеччини, близько 100 тис. з'явилися добровільно [18, арк. 335].

Першочергове значення в трудовій мобілізації відводилося великим містам: Харкову, Києву, Сталіному (сучасний Донецьк), Дніпропетровську. Перший ешелон із 1117 робітниками-спеціалістами вирушив із Харкова до Кельна 18 січня 1942 р., другий до Бранденбурга – 21 січня. Вивезення трудових ресурсів із Києва розпочалося 22 січня 1942 р., коли до Німеччини було доправлено 1,5 тис. осіб. 24 лютого перший потяг від'їхав зі Сталіного. Особливістю початкових німецьких трудових наборів була чітка спеціалізація робітників за професіями (перевага надавалася чоловікам зі спеціальністю будівельників, металургів, гірників тощо), а також їхній здебільшого добровільний характер [19].

Проте вже перша зустріч із нацистською дійсністю розвіяла рожеві мрії заробітчан. Так, мешканець с. Успенки С., який добровільно виїхав до Німеччини, пише рідним з Берліну: «...Я добровільно приїхав в Германию, чтобы добровольно умереть на этой каторге» [17, арк. 1]. 10–20% робітників помирали ще дорогою через нелюдські умови перевезення, а ті, хто вижив, потрапляли в умови, які суттєво відрізнялися від обіцянок та від життя інших іноземних робітників та практично не відрізнялися від життя військово-полонених і в'язнів нацистських концтаборів.

Щоб забезпечити «чистоту німецької крові», запобігти поширенню впливу «більшовицької пропаганди» на німців та досягнути продуктивного використання вихідців зі східних окупованих територій, Головному управлінню безпеки Рейху (РСХА) було доручено розробити комплекс спеціальних документів, які б регламентували згаданий процес. У наказі від 20 лютого 1942 р. визначався загальний розпорядок життя для робітників із СРСР, передбачався контроль над їхньою працею, пересуванням, дозвіллям і навіть статевим життям. У ньому було вперше вжито термін «остарбайтер» («східний робітник»), який застосовувався до цивільних робітників з областей, що входили до складу СРСР до 1939 р. Згідно з текстом наказу, остарбайтерів належало ізолювати як від німецького населення, так і від решти іноземних робітників та земляків-військовополонених, використовувати на виробництві винятково у складі робочих груп, а в сільському господарстві – тільки на великих підприємствах. Передбачалося утримувати «східних робітників» у спеціальних таборах під суворою охороною (залишати табір дозволялося лише у виробничих потребах, решта часу – перебування в таборі, і лише як винагорода передбачалася можливість прогулянки в межах місцевої поліцейської ділянки). Обов'язковим було постійне носіння на верхньому одязі

*Усі листи остарбайтерів подаються мовою оригіналу.

розпізнавального знака (блакитний прямокутник із білими буквами «OST»), що позбавляло «східних робітників» національності. З 1944 р. запроваджено нові знаки національної належності остарбайтерів, для українців це був орнаментований еліпс із стилізованим тризубом. Не всі приїжджі з України були остарбайтерами. Галичани мали в Рейху інший правовий статус.

Також передбачалося залучення примусових робітників до співпраці як табірних старост, старшин бараків, заборонялося задоволення духовних потреб тощо. З часом багатонаціональну групу робітників із СРСР стали називати остарбайтерами.

Шанси на виживання значною мірою залежали від того, куди людина потрапляла: на державне виробництво, де умови праці та побуту були найважчими, чи до сільського господаря, де було легше прохарчуватися. Про умови життя в таборі м. Дортмунд пише друзям у с. Шестерню Широківського району Дніпропетровської області Даша Л. (лист від 20 листопада 1942 р.): «Життя моє яке я описувала, таке і є, некращає. Як була за дротяною загородою та і є. ... Сьогодні неділя, мені первий вихідний за час мого п'ятимісячного перебування в лагері. ... Вихожу на двір і бачу навколо загорожу з колючого дроту й стоять німецькі вартові з собаками... Уже дві години. Ідуть французьські полонені з роботи, ... ідуть далі з роботи голландці, чехи, черногори, серби і інші. Аж ось насувається, наче чорна дощова хмара з громом – це ідуть українські робочі, в грязному робочому одязі, на грудях попришивані клаптики матерії з написом «ОСТ», а звуки їхніх дерев'яшок так чути, наче цокіт кінських копит під час великого бою, коли іде бій у центрі міста. Це тому, що для українців не побудовані кухні, вмивальні та переодягальні при заводах, так як для німців» [20, арк. 149].

Щодо оплати праці, то ще в директиві Г. Герінга передбачалося цивільним робітникам із СРСР платити суто символічні «кишенькові» гроші. 20 січня 1942 р. було запроваджено податок на східних робітників (Ostarbeitersteuer). Його творці виходили з того, що радянський робітник у принципі не може отримувати однакою зарплату з німецьким робітником, а сам він заслуговує на не більше ніж 50 рейхсмарок (RM) на місяць, із яких платиться податок на остарбайтерів, а також оплачується харчування і проживання. У разі підвищення продуктивності праці та, відповідно, основної заробітної плати радянського робітника, податок автоматично збільшувався, так що статок робітника не зростав, як би він старанно не працював. Наказ від 9 лютого 1942 р. врегулював основні питання оплати праці: передбачалося вираховувати із зарплати робітника ще й 1,5 RM на день за харчування і проживання, окрім того, існували ще й періодичні відрахування за одяг, взуття та навіть за транспортування на роботу. Наказом міністра праці від 4 березня 1942 р. були врегульовані й питання страхування: підприємець зобов'язувався сплачувати до місцевих чи лікарняних кас по 4 RM щомісяця за кожного робітника. У підсумку середньостатистичному остарбайтерові залишалося від 1–2 до 3–5 RM щотижня. Ті ж робітники, які працювали в сіль-

ському господарстві чи хатньою прислугою, часто взагалі нічого не отримували. На відміну від остарбайтерів, нідерландські робітники, наприклад, отримували від 30 до 90 RM на тиждень [3, с. 102], німецькі робітниці – 3,5 RM у день [4, с. 73]. Раїса О. писала в с. Миколаївку Петриківського району Дніпропетровської області з м. Берлін сестрі (3 травня 1943 р.): «Сестрице, прожила в Германії 5 місяців і нічого не купила, бо ніде й нізащо. За два тижні одержую 3 марки, так що за них не купиш нічого» [20, арк. 150]. Падалка Є.Г. із с. Дробишівці Золотоніського району Черкаської області розповідає, що за роботу на заводі, де вона точила деталі, отримувала лише 6 RM, за які можна було купити лише морозиво або тухлу рибу [21].

На відміну від інших категорій іноземних робітників, до остарбайтерів офіційно дозволялося застосовувати фізичне покарання. «Доброволець» – Дикусаров М.В., що повернувся до м. Ворошиловграда з Берліна, про своє життя в таборі заводу «Стальверх» повідомляє: «Лица, которые прибыли из Украины в Германию нося на груди нашивку (Восток), по фамилии и имени нас не называют, нам присвоили номера, что и было нашей кличкой. Режим в лагере был жестокий: утром в 5 часов подъем, кто своевременно не поднимался, полицейские били палкой или напускали собаку овчарку, которая рвала спящих, питание было такое, что лишь бы только не умереть от голода, на работу водили строем в сопровождении полицейских. Газет и книг читать не давали, а из лагеря вообще кроме работы не разрешали выходить» [17, арк. 2].

Прийняття і насильства наші робітники зазнавали не лише від наглядачів, а й від місцевого населення Німеччини. Відвич Олександра Павлівна з м. Жашків пригадує, що вивезена вона була з с. Колодистого тоді Ладижинського району Київської області, працювала на фабриці з вичинення шкур для взуття. «Ми мололи дубову кору на муку. Робота важка і шкідлива для здоров'я. Пилюка виїдала ніс, рот, в'їдалась в тіло.

Як згадаю, що коли вели нас раз у місяць в баню, то хлопчики, озброївшись сумками з камінням, закидали ними нас. Із словами «рус» (з додатком нецензурщини, як ми потім дізнались) цілились в обличчя, били по голові, по ногах. І наш наглядач не зупиняв їх» [22, арк. 102].

Харчування остарбайтерів мало чим нагадувало їжу, потрібну для нормального здорового робітника, тварин годували краще. Марія С. писала матері: «...а їли мамочко таке: з ранку суп як вода, в обід 200 г хліба, а у 5 годин суп – собакам тільки їсти» [20, арк. 154]. Були випадки, коли українців годували один раз на день [21]. У таких умовах наші люди постійно жили з відчуттям голоду, тому багато хто із вдячністю пригадує допомогу іноземних робітників їжею. Тенева Надія Савівна із с. Мартинівка Канівського району Черкаської області згадує: «...Годували на ранок 200 г хліба (буряк, тирса, домішки), суп з кульраби, на вечір 100 г хліба, суп з кульраби. Чоловіки помирили майже кожен день, їх вивозили вночі хтозна куди. Дякуючи іноземцям: італійцям, французам, бельгійцям, югославам, підкладали вечором під

огорожу хліб, сухарі. Ми ділилися маленькими кусочками, не дивлячись чи руська чи українка, намагались нікого не обідить, всі хотіли жити» [22, арк. 38–39]. Полонський Яків Михайлович із с. Ново-Місто Монастирищенського району Черкаської області пише про те, що вижити в таборі їм допомагали чеські полонені, які мешкали в сусідньому таборі: «Вони приходили і кидали через проволоку хліба, картошку» [22, арк. 104].

Українські робітники були до того ж позбавлені й багатьох соціальних гарантій, які поширювалися на німецьких та інших іноземних робітників, як от: право на відпустку, загальне соціальне страхування, страхування від нещасного випадку, від інвалідності тощо [23, арк. 128–129; 24].

Погані умови проживання, недостатнє харчування, тяжка праця, катастрофічний санітарно-гігієнічний стан у таборах, поширення різноманітних паразитів та шкідників призводили до того, що серед оstarбайтерів спостерігався найвищий відсоток (порівняно з іншими іноземцями) випадків травматизму і смертності від інфекційних хвороб та виснаження. Найбільше смертей було від туберкульозу, серцево-судинної недостатності, сухот, виробничих травм і тифу. Медичне обслуговування оstarбайтерів здійснювалося через лікарняні каси. Згідно з інструкцією Міністерства праці від 4 березня 1942 р., внески до каси відраховували із зарплати робітника в розмірі 4 RM [23, арк. 57]. Гарантувалося надання мінімуму медичних послуг: лікарняний огляд (надання лікарської допомоги, допомоги зубного лікаря, в тому числі допомога вузького спеціаліста, допомога лікарськими препаратами й витратними матеріалами, такими, як зеленка, бинти тощо); допомога в лікарні (курс лікування). Чи потрібна робітникові медична допомога, вирішував керівник табору. Якщо ж лікування потребувало великих витрат і було тривалим, такого працівника рекомендувалося відправити назад на біржу праці й до Радянського Союзу.

Про своє перебування в родильному таборі розповідає мешканка с. Дуніновка Драбівського району Черкаської області Литвин Марія Федосіївна: «Я попала в родильний лагерь, який був для знищення новороджених дітей руських, українських і польських, в який перед родами привозили вагітних жінок і коли жінка народить дитину, то лежить коло своєї дитини 8 день, годує дитину своєю груддю, а на 9 день прижає хазяїн аба хазяйка. Мамку забирають, а дитину для муки оставляють. З першого дня після материнської груді, дитину напувають обрaтом. Дітки лежали не на маленьких дитячих ліжках, а на великих, на яких матраси крапив'яні, а на тих матрасах по 4-5 дітей лежало. Діток на руки не брали, тому у них облежні та мокроти. Спинки та задники вигнивали, а голови робилися довгі, як пляшки і плоско вити як прачі. На їх муку було страшно дивитися» [22, арк. 20].

Зі зміною воєнно-політичної ситуації відправлення додому непрацездатних оstarбайтерів стало неможливим. Тому було визначено 25 закладів для утримування невиліковно хворих та інвалідів із числа іноземних цивільних робітників, де широко використовувалася евтаназія. Згодом було

вирішено вбивати тільки «небезпечних» хворих, решта, в тому числі й діти, направлялися до окремих таборів для хворих, де вони могли розраховувати лише на виснаження та постійне очікування смерті [6, с. 129].

Про те, які умови життя і праці чекали на українців у Німеччині, незабаром стало відомо на батьківщині, тому кількість добровольців поступово починає зменшуватися [25, арк. 3–25]. З весни 1942 року вивезення людей на роботу до Німеччини стало примусовим. Останні повідомлення про добровільне залучення робітників у Німеччину датовані 1942 р. У довідці № 2 від 14 серпня 1942 р. по Харківській області читаємо: «У травні 1942 р. сільські старости одержали від німецького командування наряди на виділення робочої сили – чоловіків і жінок від 17 до 22 років. Бажаючих добровільно їхати в Німеччину немає. Відправлення молоді в Німеччину спричинило різке невдоволення населення» [26, арк. 7].

Таким чином, жителі України, незалежно від того, поїхали вони до Рейху добровільно чи примусово, мали однаковий соціальний і правовий статус – перебували в безправному становищі, тому що політика нацистів мала чітке ідеологічне спрямування і ставлення до іноземних робітників у Німеччині залежало від національності та, відповідно, від нацистської расової теорії стосовно «расово неповноцінного» населення окупованих східних територій. У нацистському дискримінаційному законодавстві щодо остарбайтерів не було жодної різниці, добровільно чи примусово ці робітники прибули до Рейху. Незважаючи на те, що українці-остарбайтери становили найчисельнішу групу іноземних робітників нацистської Німеччини, їхнє соціально-правове становище відповідало становищу рабів. Їх використовували переважно на виробництвах, що потребували тяжкої фізичної праці, були пов'язані зі шкодою для здоров'я, вони отримували найнижчу заробітну платню, до них застосовували фізичне і вербальне насильство, приниження національної гідності як один із різновидів насильства, вони мали незадовільні умови проживання, низький харчовий раціон, який прирікав їх на постійне голодне існування, українці-остарбайтери були позбавлені належного санітарно-гігієнічного і медичного обслуговування, не мали змоги самостійно обирати професії та місця роботи.

Список використаних джерел

1. Коваль М. В. Борьба населения Украины против фашистского рабства / М. В. Коваль. – К., 1979. – 132 с.; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг. : В 3-х т. / [Ред. кол. : И. Д. Назаренко и др.]. – К. : Политиздат Украины, 1975; Першина Т. С. Фашистский геноцид на Украине. 1941–1944 / Т. С. Першина. – К. : Наукова думка, 1985. – 170 с.
2. Гальчак С. «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам / С. Гальчак. – Вінниця : «Книга-Вега» ВАТ «Віноблдрукарня», 2003. – 344 с.
3. Довгополий Я. Українці на примусових роботах у третьому райху / Я. Довгополий // Дзвін. – 2000. – № 7. – С. 101–103.

4. Коваль М. «Остарбайтери» України: раби Гітлера, ізгої Сталіна / М. Коваль // Політика і час. – 1998. - № 10. – С. 68–75.
5. Лапан Т. Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939–1945 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Т. Лапан. – Львів, 2005. – 16 с.
6. Пастушенко Т. В. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953) / Т. В. Пастушенко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2009. – 282 с.
7. Сторожук С. Заручники Другої світової війни. Доля українських остарбайтерів / С. Сторожук // Історія України. – Вересень 2002. – № 35 – С. 4–6.
8. Шайкан В. Гітлерівська мобілізація робочої сили з території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони: питання колаборації / В. Шайкан // Історія в школі. – Листопад–грудень 2005. – № 11–12.
9. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні : [Збірник документів і матеріалів]. – К. : Держполітвидав УРСР, 1963. – 488 с.
10. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж, Нью-Йорк, Львів : НШТ, 1993. – 660 с.
11. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-1351. – Оп. 1. – Спр. 2.
12. ДАЧО. – Ф. Р-51. – Оп. 1. – Спр. 33.
13. Нове життя. – 1942 р. – 6 червня.
14. ДАЧО. – Ф. Р-1840. – Оп. 1 – Спр. 9.
15. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 101.
16. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. Р-2235. – Оп. 1. – Спр. 64.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1 – Оп. 70. – Спр. 891.
18. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 6.
19. Пастушенко Т. Східні каторжани – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/41911>.
20. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 28.
21. Спогади Падалки Є.Г. (1924 р.н., с. Драбівці Золотоніського району Черкаської області). – Архів автора.
22. ДАЧО. – Ф. Р-5668. – Оп. 2. – Спр. 1.
23. ЦДАВО України. – Ф. 3676. – Оп. 4. – Спр. 311.
24. Державний архів Полтавської області. – Ф. Р-4091. – Оп. 1. – Спр. 2.
25. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 106.
26. ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 209.

References

1. Koval' M.V. Bor'ba naselenija Ukrainy protiv fashistskogo rabstva / M.V. Koval'. – К., 1979. – 132 s.; Ukrainskaja SSR v Velikoj Otechestvennoj vojne Sovetskogo Sojuza 1941 1945 gg.: V 3-h t. / [Red. kol.: I.D. Nazarenko i dr.] – К.: Politizdat Ukrainy, 1975.; Pershina T.S. Fashistskij genocid na Ukraine. 1941–1944 / T.S. Pershina. – К.: Naukova dumka, 1985. – 170 s.

2. Hal'chak S. «Skhidni robitnyky» z Podillya u Tret'omu reykhу: deportatsiya, natsyst-s'ka katorha, opir ponevoluyuvacham /S. Hal'chak. – Vinnytsya: «Knyha-Veha» VAT «Vinobldrukarnya», 2003. – 344 s.
3. Dovhopolyy Ya. Ukrayintsi na prymusovykh robotakh u tret'omu raykhu /Ya. Dovhopolyy //Dzvin. – 2000. – № 7. – S.101-103.
4. Koval' M. «Ostarbaytery» Ukrayiny: raby Hitlera, iz-hoyi Stalina / M. Koval' //Polityka i chas. – 1998. № 10. – S. 68-75.
5. Lapan T. Verbuvannya i deportatsiya naseleння Ukrayiny do Nimechchyny ta umovy yoho pratsi i pobutu u nevoli (1939–1945 rr.): avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriya Ukrayiny» / T. Lapan. – L'viv, 2005. – 16 s.
6. Pastushenko T.V. Ostarbaytery z Kyivshchyny: verbuvannya, prymusova pratsya, repatriatsiya (1942–1953) / T.V.Pastushenko; In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. – K., 2009. – 282 s.
7. Storozhuk S. Zaruchnyky Druhoyi svitovoyi viyny. Dolya ukrayins'kykh ostarbayteriv /S. Storozhuk //Istoriya Ukrayiny. – Veresen' 2002. – №35 – S. 4-6.
8. Shaykan V. Hitlerivs'ka mobilizatsiya robochoyi syly z terytoriyi reykhskomisariatu «Ukrayina» i viys'kovoyi zony: pytannya kolaboratsiyi. //Istoriya v shkoli. – lystopad-hruden' 2005. – № 11-12.
9. Nimets'ko-fashyst-s'kyi okupatsiynny rezhym na Ukrayini: [zbirnyk dokumentiv i materialiv]. – K.: Derzhpolitvydav URSR, 1963. – 488 s.
10. Kosyk V. Ukrayina i Nimechchyna u Druhiy svitoviy viyni / V. Kosyk. – Paryzh, N'yu-York, L'viv: NShT, 1993. – 660 s.
11. Derzhavnyy arkhiv Cherkas'koyi oblasti (dali – DACHO). – F. R-1351. – Op. 1. – Spr.2.
12. DACHO. – F. R-51. – Op. 1. – Spr.33.
13. Nove zhyttya. – 1942 r. – 6 chervnya.
14. DACHO. – F. R-1840. – Op. 1 – Spr. 9.
15. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv Vyshchych orhaniv vlady i upravlinnya Ukrayiny (dali – TsDAVO Ukrayiny) F. KMF-8. – Op. 1. – Spr. 101.
16. Derzhavnyy arkhiv Kyivskoyi oblasti (dali – DAKO). – F. R-2235. – Op. 1. – Spr. 64.
17. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob»yednan' Ukrayiny (dali – TsDAHO Ukrayiny). – F. 1 – Op. 70. – Spr. 891.
18. TsDAVO Ukrayiny. – F. KMF-8. – Op. 1. – Spr. 6.
19. T.Pastushenko. Skhidni katorzhany – Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/History/41911>
20. TsDAHO Ukrayiny. – F. 57. – Op.4. – Spr. 28.
21. Spohady Padalky Ye.H. (1924 r.n., s. Drabivtsi Zolotonis'koho rayonu Cherkas'koyi oblasti). – Arkhiv avtora.
22. DACHO. – F. R-5668. – Op. 2. – Spr. 1.
23. TsDAVO Ukrayiny. – F. 3676. – Op. 4. – Spr. 311.
24. Derzhavnyy arkhiv Poltavs'koyi oblasti. – F. R-4091. – Op. 1. – Spr 2.
25. TsDAHO Ukrayiny. – F. 57. – Op. 4. – Spr. 106.
26. TsDAHO Ukrayiny. – F. 62. – Op. 1. – Spr. 209.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2013 р.

О. А. Яшан

Украинские оstarбайтеры: жизнь в неволе

В статье проанализировано социально-правовой статус украинских оstarбайтеров в нацистской Германии. Автор делает вывод, что оstarбайтеры из Украины находились в бесправном социальном и правовом положении, так как политика нацистов имела четкую расово-идеологическую направленность.

Ключевые слова: нацистская Германия, украинские оstarбайтеры, Вторая мировая война.

O. Yashan

Ukrainian ostarbaiters: life in captivity

To the actual problems of study of the history of the issues associated with the use of slave labour of millions of civilian citizens of Ukraine during the Second world war. The aim of this article is to determine the socio-legal status of Ukrainian Ostarbeiters on the territory of Nazi Germany during the Second world war. So, inhabitants of Ukraine regardless of whether they went to the Reich voluntarily or involuntarily, had the same social and legal status, were powerless position, because the policy of the Nazis had a clear ideological line. They were primarily used at enterprises that require hard physical labor, have been associated with damage to health, they received low wages, it was physical and verbal violence, humiliation of national dignity, as one of the varieties of violence, they have poor living conditions, low food ration which doomed the Ukrainians-arbeiters permanent hungry existence, were deprived of adequate sanitation and medical care, were not able to independently choose their profession and place of work.

Key words: Nazi Germany, Ukrainian Ostarbaiter, Second world war.